

Pacienti Sigmunda Freuda

Mikkel
Borch-
Jacobsen

38 životopisných
portrétů

Copyright © Mikkel Borch-Jacobsen
and Sciences Humaines 2011
Published by special arrangement
with Éditions Sciences Humaines in conjunction
with their duly appointed agent 2 Seas Literary Agency
and Co-Agent Livia Stoia Literary Agency.
Translation © Kateřina Orlová, 2022
Copyright © ALPRESS, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena.
Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Jednatřicet z osmatřiceti zde představených portrétů
původně vyšlo ve francouzštině pod titulem
Les Patients de Freud: Destins v roce 2011. Publikováno
na základě zvláštního ujednání s Éditions Sciences
Humaines společně s jejich řádně jmenovaným zástupcem
2 Seas Literary Agency.

Z anglického překladu Freud's Patients. A Book of Lives
vydaného v roce 2021 nakladatelstvím Reaktion Books Ltd
přeložila Kateřina Orlová, redakční úprava Lukáš Foldyna
Vydalo nakladatelství Alpress, s. r. o., Frýdek-Místek,
v edici Klokán, 2022
shop@alpress.cz
Vydání první

ISBN 978-80-7633-780-0

Úvod

Pacienti, které Freud popsal v publikovaných chorobopisech, jsou všeobecně známi: „Emmy von N.“, „Elisabeth von R.“, „Dora“, „Malý Hans“, „Krysí muž“, „Vlčí muž“, „Mladá homosexuální žena“. Známe však ty, již se za těmito proslulými přezdívkami skrývají – tedy Fanny Moser, Ilonu Weiss, Idu Bauer, Herberta Grafa, Ernsta Lanzera, Sergia Pankejeffa a Margarethu Csonka? Obecněji vzato, známe celé to velké množství pacientů, o nichž Freud nena-psal ani řádku nebo přinejmenším nikoli přímo? Jedná se o Paulinu Silberstein (jež spáchala sebevraždu skokem z horního patra budovy, v níž terapeut působil), Olgu Hönig (matku „Malého Hanse“), Bruna Venezianiho (švagra spisovatele Itala Sveva), Elfriedu Hirschfeld, Alberta Hirsta, architekta Karla Mayredera, barona Victora von Dirsztaye, psychotika Carla Liebmann a mnoho dalších. Víme, že jedním z Freudových pacientů byl významný dirigent Bruno Walter stejně jako Adele Jeiteles, matka Arthura Koestlera? A že Freud hypnotizoval vlastní manželku Marthu Bernays a později analyzoval dceru Annu?

Na následujících stranách jsem se pokusil rekonstruovat občas komické, nejčastěji tragické, ale vždy fascinující příběhy těchto pacientů, kteří byli dlouho neznámí a bezejmenní: celkem 38 skicovitých a nutně neúplných portrétů čerpaných z dnes již dostupných dokumentů a vyprávěných bez toho, abych si předem utvořil názory na odhalení, která mohou vyplynout z dat, jež byla dosud skryta výzkumníkům působícím ve Freudově sbírce Knihovny

Kongresu ve Washingtonu. Ano, 38 portrétů: vybral jsem jen ty z Freudových pacientů, o nichž již máme dostatek informací opravňujících k sepsání životopisného přehledu, jakkoli stručného. Ty, o nichž toho kromě jména či iniciál víme velmi málo, jsem nezařadil – prozatím. Představovaný soubor tedy nechce být vyčerpávající, je pouze reprezentativní. Jakkoli je tento vzorek neúplný, může si čtenář přinejmenším udělat představu o Freudově skutečné klinické praxi, z níž sám čerpal své vyfabulované historky.

Omezil jsem se na Freudovy pacienty, nezařadil jsem tedy celou řadu osob, které ležely na Freudově gauči především z důvodu psychoanalytického výcviku (například Anna Guggenbühl či Clarence Oberndorf) nebo jen čistě z intelektuální zvědavosti (jako Alix a James Stracheyovi nebo Arthur Tansley). Do přehledu jsem zahrnul pouze jedince, kteří přišli za Freudem s požadavkem na léčbu potíží nebo s existenciálními problémy, z nichž se sami nedokázali vymanit. Proto jsem zařadil i Annu Freud, Horace Frinka a Monroe Meyera, i když je jasné, že v jejichž případech byla analýza také výcviková. Všichni tři potřebovali v první řadě léčebnou péči a jako terapie mělo sloužit hodnocení jejich sezení, stejně jako v případě ostatních zde uvedených pacientů.

Pokud možno jsem se vyhýbal tomu, abych bral v úvahu Freudovy interpretace, díky nimž jsou jeho kazuistiky tak přitažlivé a poutavé. Proti tomu příběhy, které čtenář najde v této knize, jsou prozaické a obyčejné. Žádná teorie, žádné komentáře: držel jsem se dostupných vnějších faktů, dokumentů a svědectví, aniž bych spekuoval o motivacích těchto lidí, ať vědomých, či nevědomých. Čtenáři, již v těchto příbězích hledají potvrzení Freudova pojetí, budou možná zklamáni, neboť zde „svého“ Freuda nenajdou. Zato zde určitě najdou jiného Freuda, Freuda pacientů a jejich blízkých. Nejsem si jist, zda dokážeme sladit tyto dva Freudy nebo tyto dva způsoby vyprávění příběhů. Předem se omlouvám těm, jež tento historický přístup zmate nebo pobouří. Čtenář na

konci knihy najde prameny, z nichž jsem vycházel. Některé jsou primární, jiné sekundární, jak říkají historikové.

Kniha vyšla původně před 10 lety ve francouzštině a na základě nového materiálu, jenž byl od té doby získán, byla významně rozšířena a aktualizována. Chyby a opomenutí jsem opravil (přinejmenším ty, které jsem objevil), řadu životopisných portrétů jsem doplnil o čerstvé informace a k 31 pacientům představeným ve francouzském vydání jsem přidal 7 nově nalezených. Doplněné údaje ovšem příliš nemění celkový závěr, který lze z neformální navazující výzkumné práce vyvodit: až na několik rozporuplných výjimek, jako je terapie Ernsta Lanzera, Bruna Waltera a Alberta Hirsta, byla Freudova léčba do značné míry neúspěšná, ne-li přímo destruktivní.

Automobily vyražely z hlubin úzkých ulic na mělčiny jasně osvětlených náměstí. Temné postavy chodců tvořily pruhy mračen. V místech, kde rychlost protínala silnějšími čarami jejich řídký spěch, houstly, potom proudily chvilku rychleji a po několika výkyvech dostaly zase svůj stejnoměrný tep. Stovky tónů se splétaly do zvukového drátu, z něhož vyčnívaly jednotlivé ostny, po délce jím probíhaly ostré hrany a zase se uhlazovaly, jasné zvuky se od něho odštěpovaly a uletovaly. Podle tohoto hluku, aniž lze popsat nějakou jeho zvláštnost, poznal by člověk i po letech nepřítomnosti a se zavřenýma očima, že je v říšském hlavním a sídelním městě, ve Vídni.

Robert Musil, *Muž bez vlastností*
(překlad Anna Siebenscheinová)

BERTHA PAPPENHEIM

(1859–1936)

Berthu Pappenheim, která je jako první pacientka léčená psychoanalýzou tradičně uváděna pod jménem „Anna O.“, ve skutečnosti nikdy neléčil samotný Freud, ale jeho přítel a učitel Josef Breuer. Máme-li však věřit Freudovi, do historie psychoanalýzy oprávněně patří. V roce 1917 vzpomínal, jak „Breuer v podstatě uzdravil hysterickou pacientku Annu O., to znamená, že ji zbavil příznaků... Tento Breuerův objev zůstává dosud základem psychoanalytické terapie“ (18. *Přednáška k úvodu do psychoanalýzy*). Jiná otázka je, zdali lze Berthu Pappenheim zredukovat na Annu O.

Narodila se 27. února 1859 ve Vídni do židovské rodiny. Její otec Siegmund Pappenheim byl milionář, jenž zdědil společnost obchodující s obilím. Matka Recha Goldschmidt pocházela ze staré frankfurtské rodiny. Pappenheimovi byli přísně ortodoxní a Bertě se dostalo tradičního vzdělání *höhere Tochter* (dívky z vyšší střední třídy, již čeká vstup na „trh manželství“): náboženství (studium hebrejštiny a biblických textů), cizí jazyky (angličtina, francouzština, italština), vyšívání, hra na klavír, jízda na koni. Berthu, jež byla živá a energická děvče, tento omezený život dusil, o čemž se později kriticky vyjádřila v článku „O vzdělávání mladých žen z horních vrstev“ (1898). Jak měl Breuer prozradit v lékařské zprávě zaslané kolegovi Robertu Binswangerovi, tajně revoltovala i proti náboženské výchově: „Vůbec není

zbožná; jako dcera velmi ortodoxních věřících židů byla vždycky zvyklá kvůli otci pedanticky plnit veškeré příkazy, a ještě dnes k tomu má sklony. Náboženství v jejím životě slouží pouze jako objekt mlčenlivého boje a tichého vzdoru.“

A tak Bertha utíkala, zprvu do světa fantazie, jež nazývala svým „tajným divadlem“, a posléze do nemoci. První symptomy se objevily na podzim roku 1880, v době, kdy Bertha pečovala o svého milovaného otce, který onemocněl zánětem pohrudnice, jenž se mu stal osudným. Trápil ji úporný kašel a na konci listopadu navštívila Josefa Breuera.

Velmi respektovaný internista Breuer byl lékařem bohatého židovského měšťanstva a aristokracie ve Vídni. Diagnostikoval hysterii, načež Bertha ulehla a v „rychlém sledu“ se začalo objevovat neuvěřitelné množství dalších obtíží: bolest na levé straně zátylku, zamlžené vidění, halucinace, různé kontraktury a ztráta citlivosti, neuralgie trojklanného nervu (na obličej), „afázie“ (od března 1881 mluvila jen anglicky), rozpolcení osobnosti a změněné stavy vědomí („absence“), během nichž měla záchvaty zuřivosti, které si však nepamatovala.

Breuer, který za ní chodil každý den, si všiml, že se její stav zlepší pokaždé, když se může během „absencí“ vypovídat ze smutných příběhů svého tajného divadla – což označovala (anglicky) jako „léčbu mluvením“ nebo také „čištění komínu“.

Její stav se ovšem po otcově smrti 5. dubna 1881 zhoršil. Odmítala jíst a místo pohádek *à la* Hans Christian Andersen vyprávěla morbidní „tragédie“. Měla také negativní halucinace: kromě Breuera kolem sebe nikoho neviděla.

Breuer požádal 15. dubna o odborný názor svého kolegu psychiatra Richarda von Krafft-Ebinga. Krafft-Ebing nebyl přesvědčen o autentičnosti pacientčích příznaků (tvrdila, že si není vědoma jeho přítomnosti) a foukl jí do tváře kouř z hořícího papíru, který zapálil. Berthu to okamžitě rozlítlo a začala Breuera zuřivě bít. Nakonec ji Breuer

*Bertha Pappenheim
v jezdeckém úboru při pobytu
v Bellevue Sanatorium*

7. června nuceně hospitalizoval v přístavku kliniky nervových chorob vedené jeho přítelem dr. Hermanem Breslauerem v Inzersdorfu. Zde ji zklidnili vysokými dávkami chloralhydrátu, tehdejšího sedativa, které se tenkrát nejvíc předepisovalo. Bertha si v důsledku toho vytvořila závislost na chloralu.

Jakmile se pacientčin stav stabilizoval, bylo možné pokračovat v léčbě mluvením. Berthiny příběhy se změnily. V alterovaných stavech vědomí již nevykládala smyšlené historky či tragédie: „Její vyprávění se stále víc a víc týkalo halucinací a napří-

klad také věcí, které ji v posledních dnech rozčílily.“ Když mluvila o frustraci, jež byla zdrojem určitého příznaku, jako zázrakem vymizel. Breuer se proto rozhodl eliminovat její nespočetné symptomy jeden po druhém (například 303 případů hysterické hluchoty). Výsledkem byl terapeutický maraton, jenž vedl – máme-li věřit kazuistice publikované o 13 měsíců později Breuerem v knize *Studie o hysterii*, kterou napsal spolu s Freudem – 7. června 1882, v den výročí přijetí na inzersdorfskou kliniku, k úplnému uzdravení. Došlo k tomu po posledním vyprávění, během nějž Bertha znovu prožila scénu u lůžka svého otce, která byla předpokládaným spouštěcím faktorem nemoci: „Ihned po přehrání této scény byla opět schopna mluvit německy.

Krom toho se zbavila nesčetných poruch, jež se u ní dříve projevovaly. Odjela z Vídně a nějakou dobu cestovala, ale trvalo ještě dlouho, než nabyla zpět ztracenou rovnováhu. Od té doby se těšila plnému zdraví.“ Také Freud vždycky popisoval Anninu terapii mluvením jako „ohromný léčebný úspěch“ (1923).

Jak ovšem vyplývá z výzkumu historiků Henriho Ellengergera a Albrechta Hirschmüllera, realita byla trochu jiná. Léčba Berthy Pappenheim byla totiž pro Breuera učiněná „muka“, jak později napsal svému kolegovi psychiatrovi Augustu Folerovi. Léčba nevedla k žádnému skutečnému pokroku a již na podzim 1881 Breuer přemýšlel, že by Berthu přeložil na jinou kliniku, Bellevue Sanatorium vedené psychiatrem Robertem Binswangerem v Kreuzlingenu ve Švýcarsku. Kromě toho, jak víme z dopisu, který Freud poslal 31. října 1883 snoubence Martě Bernays, Mathilda Breuer začala na manželův zájem o atraktivní mladou pacientku žárlit a začaly se šířit různé zvěsti. Takže když Breuer ukončil v červnu 1882 léčbu, nebylo to proto, že se Bertha Pappenheim uzdravila (v polovině června ještě stále trpěla „mírným hysterickým šílenstvím“), ale protože se rozhodl přiznat svou porážku a přeložit ji do Bellevue. Zde byla přijata 1. června 1882 poté, co krátce „cestovala“, aby navštívila příbuzné v Karlsruhe.

Bellevue Sanatorium založené roku 1857 Ludwigem Binswangerem (dědečkem Ludwiga Binswängera mladšího, zakladatele existenciální psychoanalýzy) byla věhlasná instituce. Zařízení umístěné v idylickém parku u Bodamského jezera bylo diskrétním a vysoce zpoplatněným útočištěm duševně nemocných příslušníků smetánky. Bylo to místo, kde, jak píše vídeňský spisovatel Joseph Roth v románu *Pochod Radeckého*, „rozmazleným bláznům z bohatých domácností se dostává obtížné a obezřetné péče a personál se o ně stará jako porodní bába“. Nacházela se tam oranžerie, lenošky, kuželkářská herna, venkovní kuchyně, tenisové

kurty, hudební sál a biliárová herna. Také bylo možné chodit na pěší výlety nebo jezdit na koni (čehož Bertha využívala každý den). Pacienti v Bellevue pobývali v pohodlných vilách rozptýlených po celém parku.

Bertha Pappenheim byla ubytovaná ve dvoupokojovém bytě. Přivezla si s sebou společníci, jež hovořila anglicky a francouzsky. Dosud totiž byla v němčině částečně „afatická“ a sužovaná více či méně stejnými symptomy jako dříve. Kromě závislosti na chloralhydrátu teď byla závislá i na morfinu, jímž se jí Breuer snažil zklidnit bolestivou neuralgii trojklanného nervu. Její pobyt v Kreuzlingenu trval čtyři měsíce a stran neuralgie a závislosti na morfinu nepřinesl takřka žádné zlepšení. V záznamech z doby Berthina propuštění 29. října 1882 je zmínka o tom, že „se zlepšila“, ale v dopise zaslaném 8. listopadu Robertu Binswangerovi stojí něco jiného: „Co se týče mého zdraví, nemohu říci nic nového ani příznivého. Jistě si uvědomujete, že žít s nutností mít stále po ruce stříkačku není nic záviděníhodného.“

Když se Bertha po zajiždce do Karlsruhe vrátila na počátku ledna 1883 do Vídně, Breuer odmítl v její léčbě pokračovat. V letech 1883 až 1887 byla Bertha třikrát přijata na Breslauerovu kliniku. Diagnóza stanovená lékaři byla pokaždé stejná: „hysterie“. Potvrzuje to korespondence mezi Freudem a jeho snoubenkou Marthou Bernays. Bernays znala Berthu osobně (Berthin otec se stal po smrti Marthina otce jejím poručníkem) a Freud ji o přítelkynině zdravotním stavu pravidelně informoval. Pátého srpna 1883 píše: „Myslím, že Bertha je zase v sanatoriu v Gross-Enzensdorfu [tedy v Inzersdorfu]. Breuer o ní ustavičně mluví, říká, že by jí přál smrt, aby se ta nebožačka konečně zbavila svých útrap. Tvrdí, že se nikdy neuzdraví, že je naprosto vyřízená.“ Ve dvou dopisech matce z ledna a května 1887 Martha napsala, že přítelkyně Bertha má vždycky večer halucinace. Takže pět let po ukončení Breuerovy léčby a četných pobytů na klinikách byla Bertha Pappenheim stále churavá.

Roku 1888 se Bertha odstěhovala do Frankfurtu, kde žila většina příbuzných z matčiny strany. Zde, patrně na popud sestřenice spisovatelky Anny Ettlinger, anonymně publikovala pod titulem *Krátké příběhy pro děti* sbírku několika pohádek, jež vypravovala Breuerovi ve svých „hypnoidních“ stavech. Zdá se, že léčba psaním byla mnohem účinnější než léčba mluvením. O dva roky později vydala Bertha pod pseudonymem P. Berthold druhou sbírku povídek *V bazaru*. Vedle těchto raných literárních pokusů se začala ve Frankfurtu zapojovat do židovské sociální práce, pracovala jako dobrovolnice ve vývařovně pro imigranty z východní Evropy a v sirotčinci pro židovské dívky, kde začala v roce 1895 působit jako vychovatelka.

V této činnosti Bertha Pappenheim realizovala svou roli prominentní členky židovské komunity. Zdá se, že se nakonec smířila s náboženstvím (kdy a proč nevíme) a svou sociální práci zcela samozřejmě považovala za *micvu*, dobrý skutek. (Proto se také v organizacích, jichž byla členkou, vždycky stavěla proti tomu, aby byly jejich členům vypláceny odměny.) Neomezovala se však na tradiční charitu. Nepodílela se jen na praktických úkolech, což bylo pro dámu z vyšší střední třídy neobvyklé, ale v židovské sociální práci uplatňovala principy a metody německého feministického hnutí, s nímž se seznámila prostřednictvím magazínu Heleny Lange *Die Frau*.

V roce 1899 přeložila do němčiny knihu *Obhajoba práv žen* Mary Wollstonecraft (1792) a vydala hru s titulem *Ženská práva*, v níž kritizuje ekonomické a sexuální zneužívání žen. Bertha Pappenheim se během několika let proměnila z těžce nevyrovnané hysterky a narkomanky ve spisovatelku a vůdčí osobnost židovského feminismu. Roku 1900 napsala knihu *Židovský problém v Galicii*, v níž chudobu Židů ve východní Evropě přičítala nedostatečnému vzdělání. V roce 1902 založila spolek Pomoc ženám (*Weibliche Fürsorge*), který poskytoval přístřeší, poradenství, přípravu

na zaměstnání a oficiální doporučení pro židovské ženy. Spustila též kampaň odsuzující prostituci a sexuální otroctví v ruských a východoevropských komunitách, což byl počin, jenž vyvolal kritiku u rabínů, kteří se obávali, že vyjdou-li tyto praktiky ve známost, posílí to antisemitské stereotypy. Berthu Pappenheim to nijak nepřesvědčilo (zdá se, že by ji přesvědčilo máloco). Podle jejího názoru se obrana židovských žen a jejich navrácení do náruče společenství rovnala obraně judaismu jako takového.

Roku 1904 založila Ligu židovských žen (Jüdischer Frauenbund či JFB) a byla zvolena její předsedkyní. Pod jejím vedením se stala největší organizací židovských žen v Německu (v roce 1929 měla víc než 50 000 členek). JFB otvírala centra nabízející poradenství pro volbu povolání a kurzy a povzbuzovala ženy, aby pracovaly a získaly nezávislost.

Kromě práce ředitelky JFB, s níž byly spojeny cesty do Severní Ameriky, Sovětského svazu, na Balkán a na Střední východ, Bertha Pappenheim vybudovala v roce 1907 v Neu-Isenburgu domov pro svobodné matky a nemanželské děti, což pokládala za práci svého života. Našla si také čas na překlad knih z jidiš *Tsenerene* (ženskou Bibli ze 17. století obsahující Pentateuch, *Megillot* a *Haftarot*), *Majsebuch* (sbírku středověkých talmudských legend a příběhů pro ženy) a známý deník Glückel von Hameln (1646–1724), své dávné příbuzné. K tomu bychom měli přidat bezpočet článků, básní, příběhů a her pro děti, ale také několik překrásných modliteb, jež byly vydány po její smrti roku 1936, aby poskytovaly útěchu židovským ženám v době nacismu: „Můj Bože, ty nejsi bůh pohodlí, slibů a lichotek, nejsi bůh minulosti. Jsi Bůh všudypřítomný. Pro mne jsi Bůh náročný. Ty jsi mne posvětil svým ‚Musíš‘. Čekáš na mou volbu mezi dobrem a zlem; žádáš, abych osvědčila sílu zvíci tvojí síly, mířila k tobě vzhůru, vzala s sebou ostatní, pomohla se vším, co je v mých silách. Žádej! Žádej! Abych s každým dechem

svého života slyšela hlas svědomí: Bůh je!“ („Anruf“, 14. listopadu 1934.)

Roku 1920 ji Martin Buber a Franz Rosenzweig přizvali, aby učila ve Freies Jüdisches Lehrhaus, centru pro židovská studia, které tito dva muži založili ve Frankfurtu, kde se pohybovala ve společnosti Siegfrieda Kracauera, Šmuela Josefa Agnona a Geršoma Šolema.

Bertha Pappenheim během toho pokračovala v paralelní dráze první psychoanalyticky léčené pacientky pod jménem Anna O. Freud nadále veřejně prezentoval léčbu mluvením Anny O. jako počátek psychoanalytické terapie. V soukromí však svým žákům důvěrně sděloval, že Breuerova léčba byla v podstatě fiasko, a nikdy to neopomněl příkrášlit senzační historkou. V roce 1909 jeho žák Max Eitingon přišel na přednášce s interpretací, podle níž byly příznaky Anny O. výrazem představ o incestu s otcem včetně fantazie o těhotenství, kterou Anna O. údajně přenesla na Breuera coby otcovskou figuru. Freud, jenž se už dávno s Breuerem rozešel a jehož popuzovalo, že se oponenti jako August Forel a Ludwig Frank ve sporu s ním odvolávali na jeho někdejšího učitele, tento výklad přijal a prezentoval jej posluchačům jako fakt. Tvrdil, že po ukončení léčby Anny O. se Breuer na požádání vrátil a nalezl Berthu v křečích hysterického porodu, „logického ukončení falešného těhotenství“ (Ernest Jones), za něž měl být údajně zodpovědný. Breuer zneklidněný nečekaným odhalením sexuální povahy pacientčiny histerie urychleně odjel a vzal manželku na druhé lůžko do Benátek, kde spolu počali skutečné dítě.

Bertha Pappenheim se o této skvrně na své pověsti patrně nikdy nedozvěděla; dlouho byla známa jen úzkému okruhu Freudových následovníků. Není pochyb, že by ji se zděšením odmítla, stejně jako odmítala celou psychoanalýzu. Podle přítelkyně a blízké spolupracovnice Dory Edinger „zničila všechny dokumenty, které se týkaly jejího zhroucení, a požádala příbuzné ve Vídni, aby po její smrti

nezveřejňovali žádné informace“; Bertha o tomto období svého života nikdy nemluvila a k údivu svých spolupracovníků ostře oponovala jakémukoli návrhu na psychoanalytickou terapii u lidí, které měla na starosti.

Bertha Pappenheim, jež odmítala sionismus a emigraci Židů z Německa, si příliš pozdě uvědomila závažnost nacistické hrozby. V létě 1935, krátce před vyhlášením Hitlerových rasových zákonů v Norimberku, jí byl diagnostikován nádor. Na jaře 1936 byla již těžce nemocná Bertha předvolána na gestapo kvůli antihitlerovským výrokům proneseným jednou z obyvatelek domova v Neu-Isenburgu. Po návratu ulehla a už nevstala. Zemřela v Neu-Isenburgu 28. května 1936, právě včas, aby unikla nacistům. V poslední vůli požádala ty, kteří někdy zajdou na její hrob, aby na něj položili malý kamínek „jako tichý slib... neochvějně a statečně služby poslání ženských povinností a ženských radostí“.

V roce 1953 odhalil Ernest Jones v prvním díle Freudovy biografie identitu Anny O. a nádavkem uvedl příběh údajného hysterického těhotenství Berthy Pappenheim, který mu prozradil Freud. Berthini příbuzní byli šokováni. V novinách německy mluvících imigrantů v New Yorku *Aufbau* v červnu 1954 otiskli dopis od Paula Homburgra, vykonavatele závěti Berthy Pappenheim: „Mnohem horší než prozrazení jejího jména je skutečnost, že dr. Jones na straně 225 svévolně přidává naprosto povrchní a klamnou verzi Berthina života po ukončení léčby dr. Breuera. Místo aby nás informoval, že se Bertha nakonec uzdravila a že vedla jako naprosto psychicky zdravá nový život aktivní sociální pracovnice, chce vyvolat dojem, že se nikdy nevyлéčila a že její sociální činnost, a dokonce i její zbožnost byly jen další vývojevou fází onemocnění... Každý, kdo znal Berthu Pappenheim během desítek let, jež následovaly, bude pokládat pokus o výklad ze strany muže, který se s ní osobně nikdy nese- tkal, za hanobení.“

ERNST FLEISCHL VON MARXOW

(1846–1891)

Simon Ernst Fleischl Edler von Marxow se narodil 5. srpna 1846 ve Vídni. Pocházel z prominentní židovské rodiny, která měla majetek a vliv. Jeho otec bankéř a obchodník Carl Fleischl Edler von Marxow byl roku 1875 povýšen do šlechtického stavu. Fleischlova matka Ida rozená Marx byla vzdělaná žena, jež se obklopovala vědci, umělci a novináři, jako byli archeolog Emanuel Löwy, spisovatelka Marie von Ebner-Eschenbach a básnířka Betty Paoli. Jeden z jeho strýců slavný fyziolog Johann Nepomuk Czermak je znám mimo jiné tím, že zavedl používání laryngoskopu.

Fleischl, pravděpodobně veden příkladem svého strýce, studoval medicínu s úmyslem stát se vědcem. Neobyčejně bystrý a tvořivým myšlením nadaný mladík získal v roce 1870 ve věku 24 let doktorát z medicíny a stal se asistentem významného patologa Karla Rokytanského. Hned v dalším roce se však zranil při pitvě, infikoval si palec pravé ruky a ten mu musel být amputován. Po operaci se mu začaly tvořit mimořádně bolestivé neuromy, které učinily z jeho života utrpení. Několikrát jej operoval chirurg Theodor Billroth, ovšem bez trvalého výsledku. Protože Fleischl nebyl schopen pokračovat v práci patologa, vrhl se na fyziologii a roku 1873 se stal asistentem Ernsta Wilhelma von Brückeho ve Fyziologickém ústavu. Zde navzdory úporným bolestem

prováděl experimentální výzkum nervové vzrušivosti a prokázal, že stimulace smyslových orgánů způsobuje změny elektrického potenciálu na povrchu odpovídajících oblastí mozkové kůry, což byl objev, který nakonec umožnil vznik elektroencefalogramu. Vynalezl také různé optické měřicí přístroje, jako je spektropolarimetr a hematometr.

Fleischl nebyl jen vynikající vědec, ale podle lidí, kteří jej znali, též výjimečná osobnost. Pohledný, šarmantní, duchaplný, lehce výstřední, brilantní řečník, jenž dokázal hovořit o literatuře a hudbě stejně jako o nejnovějších objevech ve fyzice. Měl velmi blízko ke kolegovi Sigmundu Exnerovi a Josefu Breuerovi a do okruhu jeho přátel patřili rovněž psychiatr Heinrich Obersteiner, filolog Theodor Gomperz, spisovatel Gottfried Keller, urolog Anton von Frisch (otec nositele Nobelovy ceny Karla von Frische), skladatel Hugo Wolf, gynekolog Rudolf Chrobak a lékař Carl Bettelheim. Prostřednictvím Breuera a Gomperze pronikl do vyšší společnosti zámožných rodin Todescových, Wertheimsteinových a Liebenových a zanedlouho se neformálně zasnoubil s Franziskou (Franzi) von Wertheimstein (viz Elise Gomperz). Čerpaje z experimentů strýce Czermaka předvedl na večíрку u Wertheimsteinových na slepici hypnózu, což na diváky zapůsobilo silným dojmem a na začátku osmdesátých let přispělo mezi vídeňskými vědci k obnovenému zájmu o hypnotické stavy. S přítelem Obersteinerem prováděl experimenty s hypnózou na sobě.

V Brückeho Fyziologickém ústavu se Fleischl seznámil s mladým vědeckým asistentem Sigmundem Freudem, který zde začal pracovat v roce 1876. Freud Fleischla velice obdivoval, viděl v něm jakýsi ideál, a oba muži se přes rozdílný věk a společenské postavení postupně sblížili. Freud se díky Fleischlovi seznámil také s Josefem Breuerem. Fleischl a Breuer společně svého mladého chráněnce, jenž byl věčně bez peněz, finančně podporovali.

Poté co Freud po odchodu z Fyziologického ústavu roku 1882 navázal s Fleischlem důvěrnější vztah, objevil utrpení, jež se za brilantností jeho učitele skrývalo. Jen málokdo věděl, že je Fleischl psychicky křehký člověk trpící nervovými problémy. V dopise Martě Bernays jej Freud popisuje dokonce jako neurotika: „Jak je strašné být neurotický!“ (21. května

Ernst Fleischl von Marxow

1885). Mučivé bolesti, kvůli nimž často celé noci nespál, tišil Fleischl morfinem, na nějž si vytvořil závislost, podobně jako v té době mnozí jiní.

Přátelé si o něj dělali starosti a snažili se najít způsob, jak mu pomoci. Theodor Gomperz se o Fleischlově fantomové bolesti radil s význačným francouzským neurologem Jeanem-Martinem Charcotem při návštěvě jedné z Charcotových soukromých klinik, kterou domluvila jeho neteř Franzí von Wertheimstein na jaře 1884. Charcot doporučil „opakovanou ignipunkтуру... v oblasti krčních obratlů“, ale nezdá se, že to pomohlo.

V této souvislosti četl na konci roku 1883 Freud článek vojenského chirurga Theodora Aschenbrandta o kokainu, alkaloidu, který v roce 1860 extrahoval z listů koky Albert Niemann. Aschenbrandt přidal trochu kokainu do vody podávané bavorským brancům a pozoroval, že vojáci byli nezvykle odolní vůči únavě a hladu (což byl domorodým obyvatelům Peru velmi dobře známý účinek listů koky). Freuda to nesmírně zaujalo a při dalším pátrání narazil na řadu článků v *Detroit Therapeutic Gazette*, v nichž byly velebeny mnohé kladné účinky kokainu včetně použití při

detoxifikaci morfinu. Podle *Gazette* to vypadalo, že kokain je opravdu univerzální všelék: „Člověk má chuť vyzkoušet koku bez ohledu na to, jestli je, nebo není závislý na opiu [morfinu]. Neškodný lék na sklíčenost.“

Freud si patrně nevšiml, že *Gazette* byla v podstatě propagační tiskovina vydávaná farmaceutickou společností Parke-Davis v Detroitu, jejímž hlavním produktem byl od roku 1875 kokain. (Vydavatelem *Gazette* byl George S. Davis, jeden ze dvou zakladatelů společnosti.) Freud, celý žhavý na to, aby mohl připojit své jméno k velkému vědeckému objevu, který by mu přinesl věhlas a bohatství, koupil trochu kokainu od výrobce Merck v Darmstadtu a začal ho zkoušet v perorálních dávkách na sobě a několika lidech z okolí: Martě Bernays, Josefu Breuerovi a jeho manželce Mathildě (na migrény) a na Fleischlovi. Freud byl z euforizujících účinků kokainu nadšený a v červenci 1884 publikoval článek „O koce“, v němž jednoduše navázal na všechny prodejní přednosti uváděné v *Gazette*. Hlásal, že kokain působí jako stimulant a afrodiziakum. Je dobrý na dyspepsii, kachexii, mořskou nemoc, hysterii, neurastenii (již bychom dnes označili jako depresi nebo chronickou únavu), melancholii (depresivní pól maniodeprese), neuralgii trojklanného nervu, astma a impotenci.

Na konci článku Freud ještě tvrdí, že kokain má znecitlivující účinky, které by se měly prozkoumat. Jeho přítel Carl Koller přesně to udělal a zjistil, že kokain lze použít jako lokální anestetikum v oftalmologii, čímž Freuda předběhl a okamžitě si tím vysloužil místo něj věhlas.

Freudův článek obsahoval také oddíl o použití kokainu při detoxifikaci morfinu. Freud vycházel takřka výhradně z případů úspěšné detoxifikace morfinu uváděných v Parkeho-Davisově reklamní *Gazette*, tvrdil ale také, že se v jednom případě podařila detoxifikace i jemu samotnému. Konec závislosti byl úspěch. Pacient se zbavil deprese; „nebyl upoután na lůžko a mohl normálně fungovat. V prvních

dnech odvykací kúry užíval [perorálně] 3 dkg *cocainum muriaticum* denně a již po deseti dnech byl schopen se bez léčby kokou zcela obejít.“

Jak prozradil v roce 1928 Carl Koller, zmíněný pacient nebyl nikdo jiný než Ernst Fleischl von Marxow. Léčba kokainem, která byla zahájena 7. května 1884, neprobíhala tak, jak Freud v článku tvrdil. I když to v prvních dnech vypadalo slibně, už 12. května Freud psal snoubence: „V té Fleischlově záležitosti je to tak smutné, že se nemůžu z úspěchu s kokainem vůbec radovat.“ Fleischl, který kokain užíval „trvale“, se utrpení ze silných bolestí nezbavil, a dokonce míval „záchvaty“, při nichž téměř upadal do bezvědomí. Freud dodává: „Jestli si v některém z těch záchvatů vzal morfium, to nevím, on to popírá, ale morfinistovi, byť je to Ernst Fleischl, nelze věřit.“ Protože ani 19. května kokain nepotlačil jak bolesti, tak abstinenci příznaky, pokusil se Theodor Billroth na požádání Freuda a Breuera o další operaci pahýlu palce a doporučil, aby si Fleischl „vzal dost velkou dávku morfia... a dostal injekce, už neví kolik“ (23. května 1884). Druhého dne Gomperz napsal své ženě Elise, že jejich přítel během chirurgického zákroku „i přes narkózu [injekci morfinu] příšerně trpěl, takže po chvíli ho museli znovu znecitlivit, aby se bolest trochu zmírnila“ (20. května 1884).

Detoxifikace byla naprosté fiasko. Přesto se Freud vzdor Breuerovým výhradám rozhodl napsat článek „O koce“. (12. června 1884 napsal Martě Bernays: „Breuer mi k tomu nechce říct absolutně nic pozitivního.“) Článek byl odevzdán do tiskárny 18. června a vyšel 1. července. Velmi rychle vzbudil ohromný zájem ve Spojených státech, zejména ve firmě Parke-Davis. Společnost zmínila v brožuře zajímavou práci „profesora Fleischla a dr. Sigmunda Freuda z Vídně“, jež potvrdila její vlastní propagační literaturu. (Parke-Davis navíc nabídl Freudovi 24 dolarů, aby porovnal jejich kokain s tím od firmy Merck. Freud se velmi rád zachoval ve stylu jakéhosi „klíčového názorového vůdce“ farmaceutického

průmyslu, jak bychom to asi označili dnešní sociologickou terminologií, přípravek Parke-Davis podpořil a předpověděl mu „zářnou budoucnost“.)

Podivná zmínka o „profesoru Fleischlovi“ vychází ze skutečnosti, že Freud v různých amerických lékařských časopisech anonymně publikoval recenze a abstrakty vlastních článků, v nichž se vědecky opíral o své pacienty a „spolupracovníky“. V článku vydaném v prosinci 1884 v *St Louis Medical and Surgical Journal* píše: „Prof. Fleischl z Vídně potvrzuje skutečnost, že chlorid kokainia je v podkožní injekci při *morfinismu* nedocenitelný (roztok 0,05 až 0,15 gramů ve vodě)... při náhlém chybění morfinu je třeba podat 0,1 gram kokainu podkožně... do 10 dnů lze dosáhnout injekcí 0,1 gramu kokainu třikrát denně úplného vyléčení.“

Dávka byla stejná jako v původním článku, ale způsob podávání byl jiný (místo perorálního užití podkožní injekce). Za tímto drobným detailem se skrývá fakt, že Fleischl v rozporu s „úplným vyléčením“ nejenže pokračoval v injekčním užívání morfinu, ale také si začal píchat kokain. Freud se 12. července 1884, krátce po zveřejnění článku „O koce“, letmo zmínil snoubence, že jeho přítel užívá kokain „pravidelně“. Z Freudových amerických článků jednoznačně vyplývá, že Fleischl přešel na injekce už v říjnu 1884. Bez ohledu na to, zda to udělal navzdory Freudovým radám z vlastní iniciativy, jak se Freud mlhavě vyjádřil ve druhé kapitole *Výkladu snů*, je pravda, že Freud po nějaké době tuto mnohem agresivnější formu podávání zavedl také. V lednu 1885 své snoubence oznámil, že by ho zajímalo, zda by se dala zmírnit neuralgie trojklanného nervu injekcí kokainu přímo do nervu, a dodal: „a možná že by se dalo pomoci i Fleischlovi... Kéž bych ho mohl té jeho bolesti zbavit“ (7. ledna 1885). V přednášce publikované v dubnu 1885, v níž znovu tvrdil, že vyléčil závislost na morfinu kokainem, Freud otevřeně doporučoval injekce: „Při takové léčbě odvykacích příznaků neváhám doporučovat podávání kokainu v podkožních injekcích

v dávce 0,03 až 0,05 gramů bez jakýchkoli obav z nutnosti dávku zvyšovat.“

Jak ví každý drogově závislý člověk, kombinace stimulačního a tlumícího prostředku, tedy například kokainu a morfinu nebo heroinu, patří k nejsilněji euforizujícím a nejnebezpečnějším (kromě mnohých jiných byla příčinou smrti malíře Jeana-Michela Basquiata a herce Johna Belushiho). Je to též nejsilněji návyková kombinace. Jakmile si Fleischl vytvořil závislost, musel pro dosažení typického „opojení“ dávky kokainu neustále zvyšovat. Po návratu z pobytu ve svém letním sídle v St Gilgen v říjnu 1884 byla jeho závislost na kokainu už tak významná, že výrobce Merck požádal Fleischla, aby jej informoval o pozorovaných účincích. V červnu následujícího roku napsal Freud Martě: „Od té doby, co jsem mu dal kokain, byl schopen přemáhat mdloby a lépe se ovládat, ale bral ho v tak monstrózních dávkách (1 800 marek za kokain za tři měsíce, asi gram denně), že byl nakonec chronicky intoxikovaný“ (26. června 1885). Přesto v článku z dubna 1885 Freud o svém pacientovi závislém na morfinu napsal: „Žádný návyk na kokain se nevytvořil; naopak je zcela nepochybný vzrůstající odpor k užívání kokainu.“

Fleischl byl v obtížně popsatelném stavu. Ustavičně se pohyboval na houpavce mezi „čirým zoufalstvím a rozjařeností z nepovedených vtipů“ (10. dubna 1885). Breuer, Exner a Freud se u něj po nocích střídali. Freud si vzal kokain, aby zůstal vzhůru. „Jeho mluva, jak vysvětloval i ty nejzapeklitéjší věci... všelijaká činnost přerušovaná stavy naprostého vyčerpání, které se zmírnily po morfiu a kokainu; to byly stavy, jaké nelze popsat“ (21. května 1885). Fleischlovi přátelé tušili, že se blíží konec. Freud, jenž jej opět požádal o finanční pomoc, napsal Martě: „Jsem zvědav, jestli mi něco půjčí. Pokud ano, tak až bude čas mu to vrátit, možná tu už nebude“ (10. března 1885). V červnu začaly Fleischla pronásledovat halucinace charakteristické pro závislost na

kokainu, které však Freud ve své nevědomosti diagnostikoval jako delirium tremens: Fleischl měl hrůzyplný pocit, že mu po kůži leze hmyz či hadi, což je fenomén dnes známý jako „mravenčení“ nebo hovorově „kokainové štěnice“.

Na začátku srpna odjel Fleischl s mladším bratrem Paulem do rodinného sídla v St Gilgen. Freud mu psal z Paříže, kde chodil na přednášky Jeana-Martina Charcota o hysterii, aby ho požádal o peníze. Fleischl neodpověděl. Po návratu do Vídně Freud Martě sdělil, že „Fleischl vypadá bídne, spíš jako mrtvola“ (5. dubna 1886); „neustále halucinuje a brzy už asi nebude možné pouštět ho mezi lidi“ (7. dubna 1886). Freud hlídal Fleischla v noci v jeho bytě nejméně do konce května 1886. Nevíme, zda pokračoval i potom, neboť jeho korespondence s Marthou skončila krátce po jejich sňatku.

V červenci 1887 Freud publikoval odpověď Albrechtu Erlenmeyerovi, specialistovi na závislost na morfinu, který na svých pacientech testoval kokain. Erlenmeyerovy výsledky byly v rozporu s Freudovými: nejenže pacienti dál užívali morfin, ale nadto si vytvořili závislost na kokainu. Dr. Freud, uzavřel Erlenmeyer, přidal k morfinu a alkoholu „kokain, třetí zhoubu lidstva“. Freud, jehož se to dotklo, se v odpovědi znovu odvolával na „překvapivě příznivé výsledky prvního v Evropě uskutečněného odebrání morfinu s použitím kokainu. (Snad je vhodné při té příležitosti zmínit, že nehovořím o experimentech prováděných na sobě samém, ale o někom jiném, jemuž jsem v této věci radil.)“ Nepříznivé výsledky Erlenmeyerovy byly podle Freuda způsobeny podáváním kokainu podkožně, nikoli ústy, jak předepisoval Freud – což byla „závažná experimentální chyba“, za níž Erlenmeyerovi pacienti draze zaplatili. Vzápětí Freud na svoje články o kokainu včetně toho, v němž doporučoval injekce, zapomněl.

Ernst Fleischl von Marxow podle všeho prožil poslední roky života odloučen od „lidí“. Podařilo se mu vůbec někdy odvyknout kokainu? K tomu se vyjádřil Freud v dopise, který

napsal v roce 1934 vídeňskému profesoru očního lékařství Josefu Mellerovi: „Po překvapivě snadném ukončení závislosti na morfinu se z morfinisty [Fleischla] stal kokainista a měl závažné psychické potíže, takže jsme všichni byli šťastní, když se později vrátil k dřívější a mírnější toxické látce.“ Patrně však o tom sám pochyboval, neboť Freudova zmínka o halucinacích v dopise Martě ze 7. dubna 1886 dokládá spíše to, že Fleischl v té době stále kokain užíval (u morfinu se tento účinek vyskytuje jen velmi vzácně).

Co dál? Breuer v dopise napsaném 1891 Franzi von Wertheimstein, Fleischlově dřívější lásce, připomíná, že ke konci Fleischl nahradil morfin na tišení bolestí chloralem: „Kromě bolestí nebyl Ernst nějak zvláště nešťastný, když se zpil a byl připitomělý z chloralu, naprosto ztratil povědomí o sobě i o všem ostatním. Pak také ten věčný boj se sklonem k nadměrnému užívání chloralu, do něhož stále padal, úděsná, týden trvající kocovina, a tak stále dokola“ (28. října 1891). Breuer se nezmiňuje o kokainu, není však pravděpodobné, že lidská troska, již se Fleischl stal, by našla sílu na to vymanit se z jeho sevření.

Ernst Fleischl von Marxow nakonec zemřel 22. října 1891 ve Vídni. Breuer napsal Franzi von Wertheimstein: „Lituji Ernsta, tak jak jsem ho litoval celé roky, nemůžu ale říct, že lituji jeho smrti... Všichni vděčíme Přírodě za smrt, ale za smrt bez utrpení, bez žalostného rozpadu takové vynikající osobnosti.“

MATHILDE SCHLEICHER

(1862–1890)

Jak Freud píše v kazuistice z roku 1889, Mathilde Schleicher pocházela „z významné rodiny, ale měla sklony k nervovým chorobám“. Její otec Carl (Cölestin) Schleicher byl známý žánrový malíř a ona sama byla zpěvačka. Vždy podléhala silným dojmům a trpěla migrénami. Její „nervová choroba“ propukla v únoru 1886. Podle Freuda bylo spouštěcím momentem zrušené zasnoubení. Naproti tomu podle kazuistiky sepsané později dr. Hannsem Kaanem její snoubenec, „slaboch“, zrušil zasnoubení poté, co upadla do deprese a vznikly u ní „hysterické změny obličeje“. Ať tak či onak, dostala se do těžké trudomyslnosti charakterizované sebeobviňováním a bludnými představami.

Freud si zrovna v dubnu 1886 zřídil soukromou praxi jako „nervový lékař“ a Mathilde Schleicher se stala jednou z jeho úplně prvních pacientek. Nejspíš to byl Breuer, kdo ji k němu z pozice rodinného lékaře Schleicherových odeslal, neboť právě na něj se později Freud obrátil, když onemocněla somatickou chorobou, jež se jí stala osudnou. Léčba, jak Freud psal ve zprávě, měla „kolísavý průběh“ – jinými slovy zdary se střídaly s nezdary. Víme, že mladý nervový lékař používal na vymazání traumatických vzpomínek a zotavení hypnózu („Breuerovu metodu“, jak hypnózu nazýval, začal používat ke konci roku 1887). Dr. Kaan ve zprávě poznamenává, že pacientka k „lékaři, který léčil její melancholický stav hypnózou, chovala opravdovou úctu“. Na jaře

1889 se zdálo, že léčba hypnózou byla úspěšná. Deprese postupně odeznívala a v červnu darovala lékaři-hypnotizérovi historickou knihu *Germánie: dvě tisíciletí německé kultury* s tímto věnováním: „Vynikajícímu dr. Freudovi s vřelou vzpomínkou. Jako výraz nejhlubší vděčnosti a úcty. Mathilde Schleicher, červen 1889.“

Úleva netrvala dlouho. Během dalšího měsíce se u pacientky rozvinula těžká mánie. Byla rozjařená, neklidná, nemohla spát. Neustále mluvila o oslnivé koncertní dráze, pro niž byla předurčena, a o milionech, které vydělá. Bude lepší než Bianchi (Bianca Bianchi byla sólistka Vídeňské opery). Měla grandiózní svatební plány. Po sebemenším podnětu se dostala do silných křečí, které Freud považoval za „jednoznačně hysterického původu, jež se navíc objevovaly i při melancholii a během rekonvalescence se znásobily“.

Ohromený Freud ji 29. října 1889 svěřil do péče soukromé kliniky dr. Wilhelma Svetlina s diagnózou „cyklické změny nálady“ (které Kraepelin o deset let později označí jako „maniodepresivní psychózu“). Freud do dokumentace zdrženlivě zapsal: „K závažnějšímu narušení hranic náležitých jejímu pohlaví a vzdělání nedošlo, ačkoli tu a tam se pokusy objevily.“ Lékařská dokumentace vedená na Svetlinově klinice byla méně zdráhavá. Dva dny po Mathildině příjezdu na kliniku ošetřující lékař poznamenal: „Nymfomanická, napůl nahá se válí po podlaze a masturbuje, dovolává se dr. Freuda, jehož otrokyní se chce stát.“ O týden později to byl dr. Kaan, Svetlinův asistent, kdo se stal objektem jejího „erotického vzrušení“. Dvanáctého listopadu „se manické delirium týká téměř výhradně sexuálních záležitostí: myslí si, že je těhotná, každé vykálení je porod, výkaly jsou dítě, její ‚největší klenot‘, který se snaží schovat před sanitářem pod polštář.“

Lékaři kliniky byli zřejmě názoru, že zhoršení pacientčina stavu, zejména křečí, bylo důsledkem Freudovy hypnotické léčby (v dokumentaci stojí, že „simuluje hysterické

křeče“). Sedm měsíců dostávala všechna možná hypnotika a sedativa, jak bylo v té době u neklidných pacientů zvykem: morfin, chloralhydrát, bromid, opium, konopí, valeriánu a tak dále. Občas jí dávali také sulfonal, nové hypnotikum, které roku 1888 do léčby zavedl Alfred Kast. V lékařských časopisech se o něm psalo jako o léku, který je na rozdíl od ostatních používaných přípravků naprosto neškodný a nenávykový. Mánie ustoupila a pacientka byla 25. května 1890 propuštěna.

„Vyléčená?“ tázal se lékař kliniky v záznamech. Očividně nikoli. Jak se dalo očekávat, vrátila se melancholická fáze s depresí, apatií a nespavostí. Použil Freud opět hypnózu, jak byl tehdy zvyklý? Nevíme. Jisté je, že jí předepsal střídavou léčbu chloralhydrátem a sulfonalem (2 gramy denně každý druhý týden), patrně na nespavost. Po dovolené na začátku září Freud seznal, že je Mathilda „anemická“. A stále „melancholická“. Přidalo se zvracení, zadržování moči a bolesti břicha. Vycévkovaná moč byla zvláště červená. Freud ani Breuer, jehož požádal o pomoc, nechápali, co se děje. Mathilde Schleicher 24. září 1891 „za plného vědomí“ ve strašlivých břišních křečích zemřela. Pohřbena byla o dva dny později v židovské části Vídeňského ústředního hřbitova.

Záhada její smrti se vyřešila po několik týdnech, kdy se pod signaturou Hermann Breslauera (Breuerova přítele a jednoho z lékařů Berthy Pappenheim) objevil článek, v němž poprvé upozorňuje na nebezpečí sulfonalu: tento přípravek užit ve velmi vysokých dávkách nebo podáván po velmi dlouhou dobu může způsobit akutní porfyrii, poškození jater projevující se červenou barvou moči. Článek však přišel příliš pozdě. Mathilde Schleicher zemřela otrávená lékem předepsaným lékařem.

O několik měsíců později o ní Freud napsal do *Internationale Klinische Rundschau* (6. prosince 1891): „Během léta se objevila retence moči. Jednou zvracení, rychle odeznělo. Po 3

měsících zpět [doma], anemická, jinak stále melancholická. Po několika dnech: zvracení, retence moči, bolesti břicha, bez horečky. Po několika dnech moč odebraná cévkou, červená barva. (Vyšetření v laboratoři dr. Jollese.) Nikdy předtím protein ani močové elementy. Bolesti břicha, úzkostnost, trudomyslnost, plné vědomí, zvracení, úporná zácpa, cyanotické konečky prstů. Posléze slabý pulz, zrychlený [pulz], paralýza bránice. Smrt při plném vědomí – celé to trvalo 5 až 6 dnů.“

ANNA VON LIEBEN

(1847–1900)

Anna von Lieben, dívčím jménem baronesa Anna von Todesco, pocházela z vídeňské aristokratické židovské rodiny. Její otec bankéř Eduard von Todesco byl potomek Ahrona Hirsche Todesca, obchodníka s hedvábím z bratislavského ghetta, jenž na konci osmnáctého století vydělal jmění a rozhodl se usadit ve Vídni. Ze strany matky Sophie byla Anna spřízněna s rodinami Gomperzů, Auspitzů a von Wertheimsteinů, kteří rovněž patřili k vídeňské židovské vyšší střední třídě.

Todescovi žili stylově. Sophie von Todesco, rozená Gomperz, pořádala společenská setkání v luxusním paláci, který s manželem postavili na Ringu proti Vídeňské opeře (palác dosud stojí). Stejně jako salón její sestry Josephine von Wertheimstein, za svobodna taktéž Gomperz, byl ten její místem, kde jste mohli potkat každého, kdo ve vídeňském světě politiky, financí a umění něco znamenal: Johannese Brahmse, Franze Liszta, oba Straussovy, malíře Hanse Makarta a Franze von Lenbacha, sochaře Viktora Tilgnera a mnoho dalších. Blízkými přáteli byli filolog Theodor Gomperz (Sophiin a Josephinin bratr), jeho manželka Elise, filosof Franz Brentano, básníci Ferdinand von Saar a Hugo von Hofmannsthal, psychiatr Theodor Meynert, fyziolog Ernst Fleischl von Marxow a Josef Breuer, rodinný lékař Todescových, Gomperzových, von Wertheimsteinových a von Liebenových. V létě, když bylo ve Vídni moc horko,

nacházela rodina útočiště ve Ville Todesco, rozlehlém a o nic méně přepychovém domě v Brühlu. Všude byla připravena armáda uniformovaných sluhů.

Děti byly obklopeny guvernantkami a učiteli. Anna se stejně jako její bratři a sestry učila francouzsky a anglicky, věnovala se malbě a hudbě. Velmi brzy začala malovat obrazy a psát básně (příbuzní a přátelé je po její smrti vydali ve sbírce). Od raných let vykazovala též známky psychické lability, podobně jako další členové rodiny z matčiny strany (její prababička Rosa Auspitz, strýc Theodor Gomperz a jeho žena Elise, Josephine von Wertheimstein a její dcera Franzi, ti všichni trpěli neurotickými až zjevně psychotickými příznaky). Od šestnácti let ji sužovaly všechny možné „nervové“ poruchy. Její stav se poněkud zlepšil po sňatku s bankéřem Leopoldem von Lieben v roce 1871 a byl lepší i během pěti těhotenství, záhy se však příznaky vrátily: neuralgie trojklanného nervu (jako Bertha Pappenheim, již pravděpodobně znala prostřednictvím Theodora a Elise Gomperzových), migrény, mdloby, zvraty nálad a nervové záchvaty. Stejně jako Josephinu, „tetu Pepi“, kterou zbožňovala, ji bolely dolní končetiny a nohy, což ji nutilo trávit čas v lenošce. Hugo von Hofmannsthal, jenž v roce 1895 začal psát „Román o niterném životě“ (nikdy nedokončený) o rodině Todesco, o Anně von Lieben napsal, že je „živočišná“, „citlivá“ a „pološilená“.

Vinou nedostatku pohybu a záliby v lahůdkách ztloustla. Aby zhubla, držela čas od času přísnou dietu sestávající ze šampaňského a kaviáru. Vedla noční život a nikdo z rodiny nikdy nevěděl, kdy se ve dne objeví. Byla vynikající šachistka a najala si profesionálního hráče, aby jí byl po nocích neustále k dispozici pro případ, že by si chtěla zahrát jednu, dvě partičky. (Breuer v knize *Studie o hysterii* vydané roku 1895 ve spolupráci s Freudem poznamenal, že ráda hrála dvě hry simultánně.) Občas udělala nájezd do obchodů s látkami a nutila je, aby zůstaly otevřené i po zavírací době, aby mohla uspokojit svou vášeň pro jemné materiály. Od puberty byla

také závislá na morfinu, a když nedostala dávku, zmocnil se jí nervový záchvat. Její manžel už toho měl plné zuby a našel si milenkou, spisovatelku Molly Filtsch.

Rodina von Liebenových žila delší dobu v paláci Todesco a v roce 1888 se přestěhovala do paláce postaveného pro rodinu Auspitzových, v němž žil také jejich švagr filosof Franz Brentano, který se oženil s Leopoldovou mladší sestrou Idou von Lieben. Museli nechat vestavět výtah, jímž jezdila korpulentní Anna nahoru a dolů. Palác Lieben-Auspitz stojící na Oppolzergasse 6 byl vzdálen sotva pět minut kočárem taženým koňmi od Maria Theresienstrasse 8, kde žil Freud, což bylo velmi výhodné, když byl narychlo přivolán, aby zklidnil Annin nervový záchvat.

Ano, na podzim 1887 se Freud na radu jejích dvou osobních lékařů Breuera a gynekologa Rudolfa Chrobaka stal „nervovým lékařem“ Anny von Lieben. Dříve se léčila v Paříži u Jeana-Martina Charcota, „Napoleona neuróz“, a fakt, že se o něm mohl mladý Freud zmínit jako o svém garantovi či dokonce jím byl přímo doporučen, nepochybně hrál ve Freudův prospěch (v únoru 1888 napsal příteli Wilhelmu Fliessovi, že jeho klientela, „která, jak víš, není nijak velká, se nedávno díky Charcotově jménu trochu rozrostla“). Mimoto je zřejmé, že léčba probíhala pod mistrovou vzdálenou supervizí, jelikož pacientka jezdila k Charcotovi do Paříže na pravidelné kontroly a Freud jej z Vídně o vývoji případu často informoval. Annina dcera Henriette Motesiczky von Kesseleökeö sdělila správci Freudova archivu Kurtu Eisslerovi, že pokaždé, když se matka vrátila od Charcota, mluvila jen francouzsky.

Léčba byla zahájena 17. října 1887, den po narození prvního Freudova dítěte dcery Mathildy. Freud 23. října oznámil své švagrově Minně Bernays: „Zatímco Martha trpěla porodními bolestmi, byl jsem v pondělí přivolán na konzultaci s Chrobakem u paní Lieben. Paní Anna Lieben je dcera zesnulého barona Todesco a Breuer a Chrobak ji řádně